

Piatra funerară. Forme de manifestare artistică în cimitirele iudaice din nord-vestul României

Felicia GRIGORESCU

Piatra funerară este, din perspectiva biblică, stâlpul pe care Iacov îl pune pe mormântul Rahelei¹ ca semn pentru posteritate, dar este în același timp și o atenționare asupra necurăteniei aceluși loc.

Între evrei a existat și opinia conform căreia nu sunt necesare pietre funerare pe mormintele dreptilor, fiindcă ei rămân în amintire prin cuvintele lor².

Literatura de specialitate folosește termenul de piatră funerară (sau tombală sau de mormânt) în sensul de semn pentru marcarea locului unui mormânt, cu toate că în zona studiată materialul din care se confecționa acest semn era frecvent lemnul, atât în cimitirele creștine cât și în cele evreiești. În cazul cimitirelor evreiești era vorba de niște scânduri simple având uneori inscripții pictate, alteori sculptate. Datorită perisabilității acestui material, în prezent sunt păstrate un număr foarte redus de monumente funerare din lemn. Astfel de monumente se pot vedea de exemplu în România, într-o colecție muzeală din București³ (Fig. 5).

Piatra funerară iudaică conține elementele componente cunoscute ale stelelor funerare întâlnite și la alte popoare: câmpul epitafului și câmpul rezervat ornamenticii, fiind variabilă distribuția acestor componente și modul de prezentare pe corpul pietrei.

Dintre formele de artă practicate de evrei, prin sculptarea pietrei funerare, ei se apropie cel mai mult de interdicția biblică⁴ a chipului cioplit. Opțiunea comunităților de-a lungul timpului a fost aceea de generalizare a ridicării sau așezării pietrelor pe morminte, în toată lumea evreiască, dar aceasta s-a făcut în forme aleatorii, de către fiecare comunitate. Nu numai forma și dimensiunea au variat de la o comunitate la alta, ci și modul lor de așezare. Pietrele funerare au fost așezate la căpătâiul decedatului în poziție verticală de către așkenazi, în timp ce sefarzii și așkenazii din Israel le-au așezat în poziție orizontală, pe întregul mormânt. În nord-vestul României se constată predominanța pietrelor verticale, dar există și monumente orizontale sau chiar mausolee sau sarcofage, cum sunt cele din cimitirele din Bihor. Excepțiile sunt cele care dau farmec acestor cimitire, varietatea fiind o latură specifică lumii iudaice: irepetabil (în cazul pietrelor funerare) / copiere perfect identică (în cazul scrierilor sfinte).

Că semnul pus pe morminte nu a fost întotdeauna confecționat din piatră⁵ stau mărturie texte ce menționează stâlpul funerar din lemn: Majoritatea mormintelor au și țom și mașeive de piatră ori de lemn⁶. În cimitirele cercetate nu au fost identificate în prezent (2012) urme sau monumente confecționate din lemn. Acest material s-a folosit în condițiile în care piatra nu se găsea pe aproape, era prea scumpă ori era interzisă, cu toate că Tora face referiri exacte la punerea decedatului sub o grămadă de pietre⁷.

Materialul folosit pentru confecționarea pietrelor funerare a variat în funcție de resursele de rocă din împrejurimi dar și de situația financiară a decedatului. Cel mai prețios material folosit a fost marmura⁸ neagră,

¹ Biblia, Genesa 35:20: *Iacov a ridicat un stâlp pe mormântul ei: acesta este stâlpul de pe mormântul Rahelei, care este și azi.*

² Henri Wald, *Homo Loquens*, Ed. Hasefer, București, 2001, p. 11. *Un popor cărnia i s-a poruncit să asculte cuvântul unicului său Dumnezeu și să nu se închine nici unui idol era firesc să fie atras mai mult de muzică decât de plastică, mai mult de morală decât de artă, mai mult de auz decât de văz.*

³ La parterul Muzeului de Istorie al Evreilor din România se păstrează trei monumente funerare din lemn, provenind din cimitirul dezafectat de pe strada Sevastopol, din București. Fiecare dintre ele prezintă o altă formă, deși ca dimensiune sunt apropiate. Diferențierea o face partea superioară a monumentului, nu numai închiderea ci și compunerea. Unul se închide circular, al doilea în unghi teșit (trapezoidal) iar al treilea prezintă o formă spectaculoasă cu un lob circular evidențiat de o puternică strângere, formă ce trimite la registrul exotic maur. Monumentele prezintă în partea superioară, corespunzătoare zonei decorului, motive decorative vegetale. Descifrarea epitafului și datarea monumentelor nu este finalizată (iulie 2011).

⁴ Biblia, Exodul, 20:4,5: *...să nu-ți faci chip cioplit, nici vreo înfățișare a lucrurilor care sunt sus în ceruri, sau jos pe pământ, sau în apele de mai jos decât pământul. Să nu te închini înaintea lor și să nu le slujești.*

⁵ Marcin Wodziński, *Tombstone*, <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Tombstones>.

⁶ Iosif Kaufmann, „Evreii luptători în revoluția românilor din anul 1848 sau o pagină din istoria evreilor români,” în *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*, FCER, Centrul pentru studierea istoriei evreilor din România, Ed. Hasefer, București, 2002, p. 346.

⁷ *Diționar enciclopedic de iudaism*, Ed. Hasefer, București, 2000, p. 414.

⁸ A existat încă din secolul al XVII-lea o preocupare a evreilor de a folosi materiale valoroase pentru monumentele funerare, fiind celebre pietrele din Țările de Jos aduse din import, imortalizate de pictorul Jacob von Ruizdael în cunoscuta sa lucrare *Cimitirul evreiesc*, datată în jurul anilor 1655 - 1660. Se știe că pictorul și-a făcut desenele în cimitirul evreiesc de la Ouderkerk, lângă Amsterdam.

dar și de alte culori, spectaculoasă la prelucrare și rezistentă în timp la intemperii. Un alt material utilizat, de bună calitate și deosebit de rezistent, a fost granitul. Totuși, cele mai frecvente sunt pietrele funerare confecționate din gresie, în nuanțe variate, de la o largă gamă de griuri, la gălbui și roz. Duritatea lor este mare, dar vechimea a făcut ca, de-a lungul secolelor, acestea să se tocească sau să se scorojească, la multe fiind imposibilă citirea epitafurilor, identificarea elementelor ornamentale și chiar a formei inițiale. Cel mai repede s-au degradat pietrele cu conținut mai mare de calciu în compoziție (tufuri și spume vulcanice, calcare, unele gresii). Când betonul a devenit un material de construcție folosit din ce în ce mai mult, evreii au început și ei să-și confecționeze pietrele funerare din beton, acest fapt permițând și folosirea tiparelor, ceea ce a generalizat o anumită formă de monument la începutul secolului al XX-lea, dar nu o multiplicare identică.

Gradul de conservare al monumentelor funerare diferă după vechimea și varietatea pietrei. Iată situații surprinse, caracteristice tuturor cimitirelor evreiești ale zonei nord-vestice a României:

- morminte cu pietre funerare dispărute, fie măcinate total de intemperii fie înghițite de pământ; aceasta este o situație întâlnită în sectoarele cele mai vechi ale cimitirelor;
- pietre sparte, cu bucățile așezate grămadă pe locurile lor inițiale în șirul de morminte (Fig. 4);
- pietre măcinate, adâncite în pământ, partea aeriană nemaipăstrând nici forma inițială a monumentului și cu atât mai puțin epitaful și decorația (Fig. 3);
- morminte cu soclul în poziția inițială, dar monumentul căzut de pe soclu și sprijinit de acesta. În acest caz este dificil de precizat dacă soclul și monumentul sunt perechile inițiale, deoarece foarte frecvent piatra soclului diferă de cea a monumentului;
- pietre păstrate în pozițiile inițiale, dar pe suprafețele lor nu se mai distinge decorul și epitaful; acestea sunt totuși importante pentru că sunt martorele perpetuării formelor pietrelor în decursul vremii;
- pietre incomplete, monumente ce stau în pozițiile lor inițiale, dar din care lipsesc bucăți mai mici sau mai mari. Forma lor poate fi reconstituită și uneori inscripția e lizibilă pe porțiunea existentă.
- pietre scorojite, care se exfoliază în straturi datorită compoziției lor, dar sunt în picioare, pe locul lor inițial. Frecvent li se păstrează forma, dar inscripția este slab vizibilă sau deteriorată complet (Fig. 2);
- pietre restaurate, care au fost recuperate și așezate pe locul lor inițial. Uneori, operațiunea a fost executată cu măiestrie, abia observându-se lipitura. Pentru consolidarea pietrelor sparte sau crăpate s-au folosit nituri sau cordoane metalice de fixare.
- pietre înlocuite cu altele noi, care de cele mai multe ori nu mai păstrează forma inițială a monumentului. Piatra veche poate fi păstrată, culcată de-a lungul mormântului, la baza celei noi (Fig. 1).

Am detaliat starea de conservare foarte diferită a pietrelor tombale pentru că uneori cercetarea trebuie să aibă în vedere aceste pietre deteriorate, care conțin informații atât referitoare la decedat cât și indicii ale formei acestora, chiar dacă fragmentar, fiind astfel posibilă o reconstituire a formei inițiale.

O problemă gravă care afectează starea de conservare a pietrelor funerare în cimitirele evreiești, în marea lor majoritate închise de zeci de ani datorită dispariției populației evreiești, este vegetația: iederă, arbuști, copaci maturi înalți, care-și dezvoltă rădăcinile printre morminte, acoperindu-le, deteriorându-le sau răsturnându-le (Fig. 6). Pentru evitarea acestor situații, în cimitirele care mai funcționează, se încearcă îndepărtarea vegetației. Este cazul cimitirului ortodox din Satu Mare, în care, în anul 2008 s-a desfășurat o amplă acțiune de defrișare. Din cercetările făcute reiese o tendință spre abundență vegetală lemnoasă și arbustieră în cimitirele urbane (Fig. 6). Cimitirele care sunt lipsite de vegetație lemnoasă și au dimensiuni mai mici au rămas mai bine conservate.

Uneori, pe monument se pot observa câteva pietricele puse deasupra. Aceasta este o tradiție evreiască, reprezentând un semn de respect pentru defunct și de aducere aminte, echivalentul în ritualul funerar creștin al oferirii de flori, jerbe sau coroane. În practicile și ritualul evreiesc de înmormântare nu se ofereau flori cu ocazia înmormântării. În schimb, reprezentarea sculptată pe monumente a florilor ca fir singular, în buchete, în diferite vase, ghirlande sau sub forma coronițelor, este frecventă mai ales în cimitirele evreiești urbane. Plastica funerară a perioadei post-emancipare ajunge să depășească tradiția seculară și de la piatra simplă înfiptă în pământ se ajunge la pseudo-curți alăturate acesteia, delimitate de împrejmuiri. Acestea au un rol exclusiv decorativ, o serie de elemente din componența lor fiind destinate prezenței florilor: vase și ghivece cu forme originale, chiar concurent-spectaculoase, așezate fie în preajma pietrei de mormânt fie la baza deschiderilor de acces ale împrejmuirii sau în părțile superioare ale acestora.

În analiza plasticii funerare evreiești din nord-vestul României se poate urmări forma pietrei de mormânt, structura elementelor sale componente și distribuția lor pe suprafața acesteia. Aceste caracteristici definesc o

exprimare artistică specifică, dar în care se regăsesc elemente prezente și în cimitirele neevreiești, din spații mai apropiate sau mai îndepărtate. Evoluția stilistică a cimitirelor evreiești din nord-vestul României în perioada studiată este determinată în principal de tratarea elementelor pseudo-arhitectonice care nasc formele monumentelor și doar secundar de reprezentarea elementelor plastice din câmpul decorului.

Într-o analiză a originii evreilor din nord-vestul României, după unele opinii⁹, aceștia par a aparține la două filoane distincte. Evreimea din Maramureș se integrează într-o așa numită platformă continentală iudaică ce cuprinde Galiția, Podolia, Basarabia, Bucovina, Maramureș, Rusia Carpatică. Evreii din nordul Crișanei aparțin unei platforme central europene care cuprinde Moravia, Boemia, Slovacia, Germania, Ungaria și Transilvania. Această abordare pe origini poate fi urmărită și în zestrea artistică pe care evreii o aduc în plastica pietrelor funerare.

Bibliografie

Dicționar enciclopedic de iudaism, București, 2000.

Kaufmann, Iosif, „Evreii luptători în revoluția românilor din anul 1848 sau o pagină din istoria evreilor români”, în *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*, FCER, Centrul pentru studierea istoriei evreilor din România, Ed. Hasefer, București, 2002.

Moldovan, Mircea, *Sinagoga. Arhitectură a monoteismului*, București, 2003.

Wald, Henri, *Homo Loquens*, București, 2001.

Wodziński, Marcin, *Tombstone*, <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Tombstones>.

Funeral stone. Forms of artistic expression in the Judaic cemeteries of north-western Romania

(Abstract)

One of the most important forms of artistic expression in Judaism is the cemeteries art. The cemetery was particularly important for a community because the tombstone is a way to define identity, but also because of the complexity of the way in which the tomb was approaching the biblical restriction of the carved idol. Only stone monuments were identified in the north-western Romanian cemeteries. The materials they were made of are marble, granite, sandstone or limestone rocks and they caused their conservation status, some retaining their shape, decoration and epitaph, others retaining only a part of those, while the rest are totally destroyed.

⁹ Mircea Moldovan, *Sinagoga. Arhitectură a monoteismului*, București, Ed. Paideia, 2003, p. 102.

Fig. 1. Monument funerar cu piatră veche și cea nouă culcată orizontal (cimitirul evreiesc ortodox din Satu Mare)

Fig. 2. Piatră funerară scorjită (cimitirul evreiesc ortodox din Satu Mare)

Fig. 3. Monument funerar care nu păstrează nici forma inițială, nici decorul (cimitirul evreiesc ortodox din Satu Mare)

Fig. 4. Monument funerar sfărâmat, așezat grămăjoară (cimitirul evreiesc ortodox din Satu Mare)

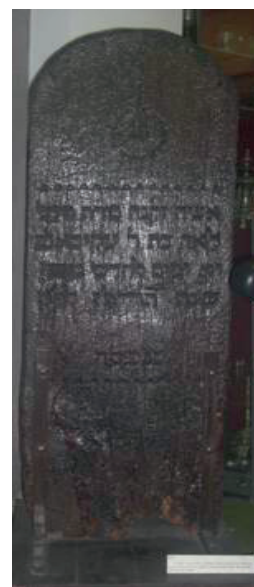

Fig. 5. Monumente funerare din lemn, Muzeul de Istorie al Evreilor, București

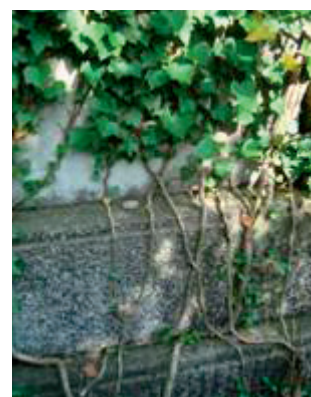

Fig. 6. Vegetație lemnificată ce acoperă pietrele funerare din cimitirele evreiești (cimitirul vechi din Beiuș în stânga, cimitirul neolog din Oradea în dreapta)